

WYBRANE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA ŚCIEŻEK PRZYRODNICZYCH W POLSCE

Pierwsze szlaki turystyczne miały na celu zachęcanie turystów do odwiedzania ciekawych miejsc o charakterze przyrodniczym czy antropogenicznym, łączyły atrakcyjne krajobrazy, miejscowości, obiekty turystyczne, a jednocześnie ułatwiały do nich dostęp i pobyt na szlaku. Tworzono je często w parkach narodowych, zwłaszcza górskich. Jednocześnie już w XIX w. zaczęto rozwijać edukację przyrodniczą realizującą się przede wszystkim poprzez zajęcia terenowe z młodzieżą szkolną (Antczak 2003). Niestety turystyka zaczęła nieoczekiwanie przyjmować charakter masowy, wyraźnie niekorzystnie wpływając na środowisko przyrodnicze (Kurczewski, Machnik 2005, Kurczewski 2006). Wpłynęło to na negatywny stosunek do rozwoju ruchu turystycznego osób zajmujących się ochroną przyrody. Z drugiej strony w obliczu degradacji środowiska zauważono potrzebę kształtowania świadomości ekologicznej. Połączenie wypoczynku na łonie natury z jednoczesnym uświadomieniem roli środowiska w życiu człowieka i miejsca, jakie w nim zajmuje, stało się celem organizacji turystyki w terenach naturalnych (Kurczewski, Machnik 2006).

Idea ścieżek przyrodniczych narodziła się w parkach narodowych Stanów Zjednoczonych w latach 60-ych XX wieku, z czasem dotarła do innych krajów, szczególnie w Europie Zachodniej, w Polsce w połowie lat 70-ych (Okołów 1984). W chwili obecnej ciężko już znaleźć obszary chronione czy nadleśnictwa, które nie posiadałyby własnych ścieżek przyrodniczych. Jednak czy ilość przekłada się na jakość i czy masowość tego zjawiska nie powoduje zatracenia jego charakteru, a może nawet wypaczenia idei?

Pierwsze problemy pojawiają się już przy próbach nazwania i definiowania ścieżek, co w turystyce bywa dość częstym zjawiskiem (np. definiowanie różnych form turystyki) (Kurczewski 1999). Nazywane są często wymiennie, pomimo nieco innego znaczenia, ścieżkami edukacyjnymi bądź dydaktycznymi. Natomiast z uwagi na ich charakter i położenie, najczęściej określa się je mianem przyrodniczych, choć mogą odwoływać się również do innych zagadnień, obiektów, wydarzeń czy zjawisk i z tego powodu bywają też nazywane naukowymi. Styperek (2002) klasyfikuje je jako rodzaj szlaku turystycznego, umieszczając

w grupie mającej spełniać tzw. funkcje ekologiczne tzn. realizować zadania wynikające z ochrony przyrody, sterowania ruchem turystycznym i edukacji ekologicznej. W ramach konstruowania elementów strukturalnych systemu edukacyjnego parków narodowych i krajobrazowych Myga-Piątek (1994) przedstawia ścieżki dydaktyczne jako elementy liniowe bazy terenowej.

Ścieżki wykonywane są na zlecenie administracji obszarów chronionych lub wyznaczone w rejonie szczególnie atrakcyjnym pod względem poznawczym. Ponieważ problematyka dotycząca wyznaczania, realizacji, funkcjonowania ścieżek dydaktycznych nie została uregulowana w jednym akcie normatywnym, zastosowanie mają tu uregulowania wynikające przede wszystkim z ustaw o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, o ochronie przyrody, o lasach czy o kulturze fizycznej (Robaczyński 2006) .

Różnorodność ścieżek przyrodniczych stwarza turyście możliwość wyboru optymalnej z jego punktu widzenia trasy, jednocześnie stanowi o atrakcyjności oferty. Mogą nieść ze sobą bardzo różne treści, adresowane są też do różnych odbiorców, różne mogą być też sposoby ich zwiedzania. W oparciu o te kryteria można dokonać podziału prezentującego rodzaje ścieżek.

ODBIORCA

W bardzo wielu wypadkach ścieżki skierowane są do dzieci w wieku szkolnym. Pamiętając jednak o konieczności kształtowania świadomości ekologicznej w całym społeczeństwie, a jednocześnie o powszechnym zjawisku, jakim jest turystyka, należałoby przygotowywać zarówno ścieżki dla konkretnych grup wiekowych, jak i trasy konstruowane dla różnorodnych odbiorców. Kierując się wiekiem trzeba brać pod uwagę między innymi stopień trudności trasy, wyposażając ją w miejsca dla wypoczynku. Realizując ścieżkę dla osób w różnym wieku należy również przygotować zróżnicowane warianty trasy pozwalające na wybór właściwej z uwagi na czas poświęcony na pokonanie trasy, umiejętności, posiadaną wiedzę, zainteresowania czy wreszcie sposób pokonywania szlaku.

Bardzo ważną grupę w omawianej grupie stanowią również turyści niepełnosprawni, w tym zwłaszcza osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich, z uwagi na trudność, jaką może im sprawić pokonywanie terenu. Jednak spotykamy różne rodzaje niepełnosprawności: sensoryczną (np. osoby niewidome), intelektualną, psychofizyczną, obniżoną zdolność do komunikowania się itd. Osoby niepełnosprawne wykazują często większą wrażliwość na otaczający je świat, tymczasem nawet w życiu codziennym natrafiają na szereg barier

w przestrzeni. Na świecie już od dawna rozwija się z powodzeniem turystykę osób niepełnosprawnych, którą często traktuje się jako jeden z elementów rehabilitacji. Trasa, która może być odwiedzana zarówno przez pełno- jak i niepełnosprawnych turystów spełnia bardzo ważną rolę integracyjną. Należałoby się zastanowić czy na tego typu szlakach nie wprowadzić niepełnosprawnych przewodników, by „otworzyć oczy” pełnosprawnym.

TEMATYKA

Z uwagi na prezentowaną na ścieżkach tematykę wyróżnia się dwie grupy: monotematyczne (jednotematyczne) i wielotematyczne (mieszane) (Okołów 1984, Antczak 2006). Ścieżki monotematyczne mogą opisywać szereg zagadnień jednak w ramach konkretnego tematu np. geologiczne (elementy przyrody nieożywionej), krajobrazowe, ekosystemowe, siedliskowe, leśne. Niektóre ścieżki monotematyczne skupiają się na opisie organizmów żywych – dendrologiczne, florystyczne, faunistyczne itd.. (Zawadzka 2002).

Charakter drugiej grupy lepiej określa nazwa użyta przez Okołowa (1984) - ścieżki mieszane. Dzięki łączeniu tematyki przyrodniczej z historyczną czy kulturową, ścieżki takie w sposób najpełniejszy prezentują turyście walory terenu, w którym się porusza, dzięki temu są też najchętniej wybierane. Wielowątkowość ścieżki można również wykorzystać przy jej konstruowaniu tak, by odbiorca mógł wybierać informację czy zarazem warianty trasy, które go interesują. Moda na zdrowy tryb życia przywraca do łask zapomniane już nieco ścieżki zdrowia. Stwarza to możliwość prowadzenia edukacji ekologicznej niejako „przy okazji” wyposażając ścieżkę, obok przyrządów do ćwiczeń i tablic z instrukcjami, w informacje dotyczące środowiska przyrodniczego.

SPOSÓB ZWIEDZANIA

Dla osób czy grup, które zwiedzają ścieżkę samodzielnie przygotowuje się w terenie tablice edukacyjne, bądź dostarcza informacje w postaci ulotki czy przewodnika. Kiedy jednak organizatorom zależy na kontrolowaniu ruchu turystycznego z uwagi na wartość środowiska przyrodniczego, wprowadza się wymóg poruszania się po ścieżce z osobą przygotowaną do prowadzenia grupy w terenie. Przewodnik staje się wówczas nie tylko osobą udzielającą informacji, ale jednocześnie pilnującą porządku i przestrzegania zasad ochrony przyrody.

Trasy tego rodzaju nie muszą być znakowane ani posiadać żadnych elementów edukacyjnych, co wpływa na zachowanie środowiska w stanie niezmienionym. W ten sposób turyści mają poczucie pełniejszego kontaktu z przyrodą, a wyprawa nabiera klimatu wyprawy badawczej.

Pod hasłem „sposób zwiedzania” można również rozumieć sposób poruszania się po szlaku. Uważa się dość powszechnie, że najmniejsze szkody wyrządza w środowisku turystyka piesza. Również w przypadku ścieżek najczęściej są one pokonywane pieszo. Jednak współcześnie obserwujemy prężny rozwój wielu różnych form aktywnego wypoczynku, takich jak np. turystyka rowerowa czy konna, co z powodzeniem można wykorzystać tworząc ścieżki przyrodnicze. Niektóre formy wędrowania mogą uczynić ścieżkę dostępną w całym roku. Warto wykorzystać narciarstwo biegowe czy telemarkowe, rakiety śnieżne, *nordic walking* itp. Pamiętać przy tym należy, by nie mieszać charakteru tras, co często zdarza się w Polsce, np. wprowadzając na tę samą ścieżkę turystykę pieszą, rowerową i konną. Zmniejsza to komfort i swobodę ruchu, a zwłaszcza bezpieczeństwo osób przebywających na szlaku.

MIEJSCE

Początkowo ścieżki przyrodnicze były lokalizowane głównie w obszarach chronionych. Wprowadziło je również na swoje tereny wiele nadleśnictw. Jednak do tego celu nadaje się praktycznie każdy obszar, zwłaszcza jeżeli chcemy dotrzeć z edukacją ekologiczną do jak największej liczby osób. Przyroda jest wszędzie i niekoniecznie trzeba ją prezentować w najcenniejszych fragmentach środowiska. Chcąc zwrócić uwagę na świat, który nas otacza, a który często obojętnie mijamy w codziennym życiu, wprowadzono ścieżki w parkach miejskich, lasach komunalnych, dolinach rzecznych przecinających miasta itp. W terenach miejskich pojawiają się również takie placówki jak ogrody botaniczne czy zoologiczne. I tutaj wprowadza się ścieżki przyrodnicze nie tylko w celu zaprezentowania kolekcji, ale jak to jest np. w przypadku poznańskiego Zoo, by opowiedzieć o różnorodności siedlisk znajdujących się na terenie ogrodu a zamieszkiwanych przez dzikie gatunki roślin i zwierząt.

Przygotowanie i funkcjonowanie ścieżek przyrodniczych może budzić jednak szereg wątpliwości. Po pierwsze mamy sporo istniejących już szlaków turystycznych, wiodących przez obszary przyrodniczo cenne, wytyczanych głównie z uwagi na walory krajobrazowe. Prowadzi to w wielu miejscach do

zniszczenia środowiska przy przekraczaniu przepustowości. Jednocześnie szlaki zwykle nie niosą ze sobą żadnych informacji dotyczących przyrody, a opisy w przewodnikach krajoznawczych, zwłaszcza dotyczące fauny, są nudne, błędne bądź nie ma ich w ogóle. Powstaje więc pytanie czy wytyczać dodatkowo nowe ścieżki i wprowadzać turystów w nowe rejony, czy istniejące już kilometry szlaków wzbogacić o ciekawie prezentowaną informację przyrodniczą (Kurczewski 1999).

Kolejny problem dotyczy wyboru terenów, przez które prowadzą trasy turystyczne. W przypadku fauny ważne są tereny istotne np. z uwagi na porę godową, wychowywanie młodych, żerowanie, nocleg, przeloty itd. Nie uwzględnienie tych informacji może doprowadzić w efekcie do wyginięcia lub wycofywania się wielu gatunków, zwłaszcza tych najrzadszych, z reguły bardziej płochliwych, a tym samym do zubożenia środowiska. Dlatego niezwykle ważne jest poprzedzenie realizacji projektu ścieżki badaniami z zakresu inwentaryzacji i waloryzacji przyrodniczej.

W przypadku wielu zwierząt nie można zapewnić, że za każdym razem obserwacja turystyczna się powiedzie. Jednak wcześniej przeprowadzona inwentaryzacja i waloryzacja pozwala na wskazanie miejsc dogodnych do obserwacji gatunków najpopularniejszych w danym terenie, a więc o większym prawdopodobieństwie ich spotkania. Na gatunki zagrożone nie powinno się w zasadzie zwracać uwagi turystów chroniąc ich siedliska przed penetracją, chyba, że czyni się to pod okiem fachowca. Jednak na tablicach towarzyszących ścieżkom czy też w przewodnikach opisuje się bardzo często gatunki rzadkie, zagrożone wyginięciem, uznając je tym samym za godniejsze uwagi. Tymczasem z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że z racji na swoją rzadkość, antropofobię, czy wreszcie brak umiejętności rozpoznawania gatunków przez przeciętnego turystę nie zostaną zauważone. Gatunki popularne są łatwiejsze do zaobserwowania, mniej płochliwe, a wiedza na ich temat jest i tak zwykle niewielka, nadają się więc świetnie do prezentacji pogłębiającej wrażliwość i świadomość ekologiczną.

W trakcie inwentaryzacji i waloryzacji środowiska należy gromadzić literaturę, prowadzić dokumentację w postaci zdjęć czy szkiców, które mogą później posłużyć do przygotowania informacji prezentowanych na tablicach czy w przewodnikach (Antczak 2006). Podstawowa zasada obowiązująca w zakresie prezentacji wiedzy przyrodniczej przy pomocy ścieżki, mówi o poprawności merytorycznej i bezdyskusyjności prezentowanych zagadnień (Okolów 1984). Na etapie planowania musimy zastanowić się również nad sposobem przekazywania informacji. Mamy w zasadzie do wyboru: przygotowanie tablic, opracowanie

materiałów drukowanych bądź przygotowanie osób, które będą przewodnikami po ścieżce. Dobrze jest, kiedy istnieją wszystkie trzy formy tak, by dać turyście możliwość wyboru, stopniując jednocześnie ilość przekazywanej wiedzy. Według Gil-Ślebody (2003) dobre tablice to takie, które: nie nużą, nie grożą, są czytelne, są ciekawe, są estetyczne, harmonijnie wkomponowane w otaczającą przyrodę, uczą i bawią, nie są „przegadane”, nie straszą fachowym żargonem, zachęcają do zdobywania wiedzy z innych źródeł. Jednak warto zastanowić się nad koniecznością umieszczania tablic w terenie. Jeśli bowiem edukacja ekologiczna społeczeństwa ma prowadzić do wzrostu jego wrażliwości na otaczającą przyrodę, to powinniśmy w jakiś sposób te wrażliwość budzić. Tymczasem tablice nie są naturalnym elementem krajobrazu, często go przesłaniają (a paradoksalnie mają być jednym ze sposobów jego prezentacji), odwracają uwagę od natury (człowiek wędruje szukając kolejnej tablicy, a nie przyglądając się przyrodzie), nie wspominając już o tym, że mogą przyciągać ruch turystyczny o charakterze masowym, stając się jednocześnie częstym celem wandalii. W środowisku przyrodniczym można spotkać wystarczającą ilość naturalnych przystanków w postaci konkretnych gatunków roślin czy elementów przyrody nieożywionej. Opisując w ten sposób trasę i przystanki dajemy do ręki przewodnik, który nie tylko prowadzi turystę zwracając jego uwagę na mijane środowisko, ale staje się kluczem do rozpoznawania gatunków, wyjaśnia zjawiska, prowokuje do przemyśleń, zachęca do odbioru przyrody różnymi zmysłami itd.

Wiedza na temat środowiska naturalnego jest trudniejsza do przekazania od innych zagadnień z uwagi na nieprzewidywalność w czasie i przestrzeni szeregu zjawisk przyrodniczych, zwykle więc przekazywana jest tzw. „informacja bezpośrednia” (np. nazwa gatunkowa i informacje na temat biologii gatunku) (Pawlaczyk 1993). Jest ona dla turysty ciężka do zapamiętania a przede wszystkim nudna. Fascynacja przyrodą bierze się często ze sposobów jej prezentacji, które pozostawiają nadal wiele do życzenia. Niestety problem ten wynika bardzo często z braku odpowiednio przygotowanych kadr. Osoby przygotowujące ścieżki przyrodnicze nie mają zwykle turystycznego wykształcenia. Często natomiast są to przyrodnicy, którym trudno jest „uwolnić się” od profesjonalnego spojrzenia i zaciekawić laików, a z uwagi na charakter wykształcenia mają dość mgliste wyobrażenie na temat zjawiska, którym jest turystyka. Wydaje się, iż pokutuje u nas pogląd mówiący o tym, że kreowanie turystyki to tak prosta sprawa, że może zajmować się nią każdy. Rodzi się jednak kolejne pytanie czy absolwenci szkół wyższych o profilu turystycznym są należycie przygotowani do kreowania naturalnego wizerunku naszego kraju? Doświadczenie uczy, że niestety nie. Przywołany wcześniej konflikt pomiędzy interesami ochrony przyrody i rozwojem

turystyki sprawił, że niewielu przyrodników trafiało do uczelni turystycznych by tam nauczać. W konsekwencji, w kraju o tak bogatych i wyróżniających nas w Europie walorach naturalnych, niewielu jest ludzi potrafiących „sprzedawać” je prawidłowo w turystyce. Poziom wiedzy przyrodniczej jest często żenujący. Oburza nas, i słusznie, brak wiedzy podstawowej z zakresu historii czy geografii, a obok zagadnień środowiskowych przechodzimy często obojętnie. Osoba, która ma się zajmować ruchem turystycznym w środowisku naturalnym musi być do tego odpowiednio przygotowana i spełniać wysokie wymagania (Pawlaczyk 1993). Szkoły turystyczne, których jest coraz więcej i które cieszą się niesłabnącą popularnością, nie dają jednak takiego przygotowania. Tymczasem strategia rozwoju turystyki w Polsce na lata 2007-2013 zakłada wykorzystanie bogatych i dobrze zachowanych w skali europejskiej walorów naturalnych w celu rozwinięcia form turystyki przyjaznej środowisku (w tym zwłaszcza ekoturystyki, jako priorytetowego produktu turystycznego).

Rafał Kurczewski

AWF Poznań Wydział Turystyki i Rekreacji

e-mail: rafal.kurczewski@wp.pl

Dr Jarosław Styperek

AWF Poznań Wydział Turystyki i Rekreacji

e-mail: jstyperek@wp.pl

SELECTED ASPECTS OF TOURIST TRAILS AND THEIR FUNCTIONING IN POLAND

SUMMARY

The idea of didactic paths was born in national parks of the United States of America in the 1960s. Soon it came to other countries, especially to Western Europe, and in mid-70s to Poland. They have become very popular and trendy recently. Nowadays it is difficult to find the protected areas or forest inspectorates which do not have their own didactic paths. But does the quantity mean quality? Doesn't the mass character of this phenomenon cause the distortion of the idea?

Functioning of trails is connected with a lot of problems: with terminology to begin with, criteria of classification but also with preparation and realization of the project. While creating paths, stock-taking and assessing the most valuable places should play the main part. The choice of area and way of preparing and presenting the information is equally important. It is much more difficult to pass on the knowledge about natural environment because of unpredictability of natural phenomena. That is why the biggest problem is related to finding staff being able to prepare and realize tourism on natural areas. The strategy of tourist development in Poland for years 2007-2013 emphasizes that value of Polish natural environment and plans to develop these forms of tourism that are friendly for environment, to realize the contents and a message of this Polish tourist logo. It is a big challenge, especially for tourist schools. If we want to keep up with the tourist trends and ideas of the strategy are something more than just a slogan, we have to put more emphasis on education in this field.

BIBLIOGRAFIA

1. Antczak A., 2003: Tworzymy ścieżkę edukacyjną w nadleśnictwie. Poradnik edukacji leśnej. Zeszyt Nr 4.
2. Antczak A., 2006: Ścieżki edukacyjne. Infrastruktura. <http://www.lp.gov.pl/media/biblioteka/konferencje/warsztaty-liderow-edukacji-ustron-wrzesien-2006/A.Antczak%20Sciezki%20edukacyjne%20-%20infrastruktura%20ze%20zdjeciami.pdf>
3. Gil-Śleboda J., 2003: Język tablic informacyjnych w polskich lasach – zachęcać, czy odstraszać? Poradnik Edukacji Leśnej. Zeszyt 9.
4. Kurczewski R., 1999: Rola waloryzacji zoologicznej w projektowaniu pieszych tras turystycznych.. Problemy Ekologii Krajobrazu – tom 5.
5. Kurczewski R., 2006: Przyroda i turystyka – małżeństwo z rozsądku. Turystyka w badaniach naukowych. Prace przyrodnicze i humanistyczne. Krupa J., Biliński J. (red.).
6. Kurczewski R., Machnik A., 2005: Konflikty w obrębie systemów rekreacyjnych obszarów chronionych na poziomie przyrody ożywionej. Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce. Hibszer A., Partyka J. (red.). Sosnowiec-Ojców.
7. Kurczewski R., Machnik A., 2006: Aktywna ochrona przyrody wyzwaniem dla turystyki. Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Globalne wyzwania i zagrożenia. AWF Poznań.
8. Myga - Piątek U., 1994: Edukacja w parkach narodowych. Parki Narodowe, nr 4.
9. Okołów C., 1984: Zasady organizacji ścieżek przyrodniczych. Parki Nar. Rez. Przyr. 5, 2.
10. Pawlacyk P., 1993: Turystyka na obszarach chronionych: Jak przekazać turyście wiedzę przyrodniczą? Przegląd Przyr., t. IV, z. 4. Świebodzin.
11. Robaczyński W., 2006: Przegląd uwarunkowań zagospodarowania przestrzeni zasad tworzenia i funkcjonowania szlaków turystycznych (analiza prawna). <https://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/B66B3C7C-21E4-4AC6-AF5B-0CE19785AAB7/25298/szlakiturystyczneanaliza.pdf>
12. Styperek J., 2002: Linearne systemy penetracji rekreacyjnej. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
13. Zawadzka D., 2002: Edukacja leśna w praktyce. DGLP. CILP. Warszawa.